

۲۰۱۹۴۶

گلستان سعدی

شرف‌الدین مصلح‌بن عبدالله سعدی شیرازی

www.ketab.ir

انتشارات آراسته قلم

تهران - ۱۳۹۷

سرشناسه: سعدی، مصلح بن عبدالله، ۹۶۹۱ق عنوان و نام
پدیدآور: گلستان سعدی / مصلح بن عبدالله سعدی شیرازی؛
براساس نسخه محمدعلی فروغی مشخصات نشر: تهران:
آراسته قلم، ۱۳۹۷. مشخصات ظاهری: ۱۶۱ ص شابک:
۹۷۸-۶۲۲-۹۹۳۵۳-۱-۶ وضعیت فهرست نویسی: فیبا موضوع:
شعر فارسی - قرن ۶ق. رده بندی کنگره: م ۱۳۹۷ PIR۵۲۱۱
رده بندی دیویی: ۸۱۳/۳۱ شماره کتابشناسی: ۳۴۰۱۲۴۰

انتشارات آراسته قلم

تهران: خیابان انقلاب، خیابان وحدت نظری، پلاک ۸۸، طبقه چهارم
تلفن: ۶۶ ۴۷ ۹۸ ۵۶

گلستان سعدی

شرف الدین مصلح بن عبدالله سعدی شیرازی
براساس نسخه تصحیح شده محمدعلی فروغی

ناشر: انتشارات آراسته قلم

تیراژ: ۵۰۰ جلد

نوبت چاپ: اول - ۱۳۹۷

شابک: ۹۷۸-۶۲۲-۹۹۳۵۳-۱-۶

قیمت: ۲۴۰۰۰ تومان

فهرست

۵	 مقدمه
۱۷	 دیباچه
۲۹	 باب اول - در سیرت پادشاهان
۷۱	 باب دوم - در اخلاق درویشان
۱۰۵	 باب سوم - در فضیلت قناعت
۱۳۱	 باب چهارم - در فدا و خاموشی
۱۳۹	 باب پنجم - در شوق جوانی
۱۶۳	 باب ششم - در ضعف و پیری
۱۷۱	 باب هفتم - در تأثیر تربیت
۱۸۴	 جدال سعدی با مدعی در بیان، انگر و رد ویشی
۱۹۳	 باب هشتم - در آداب صحبت

مقدمه

ارجمندترین کتاب نظم فارسی «شاهنامه» فردوسی است و زیباترین کتاب نثر «گلستان» سعدی. این هر دو کتاب به سبب همین که پسندیده خاص و عام شده در دست و پای مردم افتاده و گرفتار دستبرد نویسندگان و خوانندگان گردیده، چنانکه من چندین سال به اندازه‌ای که توانستم جست‌جو کردم و سرانجام ناامید شدم از اینکه از این دو کتاب نسخه‌ای بیابم که بتوان گفت مطابق آنست که این نسخه مصنف برآمده است.

«گلستان» که اینک مشغول نظر من است، چنین می‌نماید که از اوایل امر و شاید از روزگار خود شیخ سعدی در استنساخ دچار تحریف و تصرف شده و دیرگاهیست که ادبا به این معنی برخورد کرده‌اند جز اینکه تا این اواخر ذهنها همواره متوجه بوده‌اند که در استنساخ سهو و غلط رفته است ولیکن تأمل در نسخه‌های فراوان قدیم و جدید معرّم می‌دارد که بسیاری از تحریفها عمدی بوده و هر کس «گلستان» را نوشته یا نویسانده است آن را موافق ذوق و سلیقه خویش ساخته است، چنانکه شاید دو نسخه خطی از این کتاب یافت نشود که تماماً با یکدیگر مطابق باشند.

اینجانب از اول عمر می‌دیدم و می‌شنیدم که مغلوپ بودن «گلستان» مورد توجه اهل فضل و ادب گردیده و تصحیح این کتاب گرانها از اموریست که آرزوی من را در دل می‌پروراند ولیکن غالباً از این نکته غافل بودند که این کار به حدس و قیاس و به قوّت ذهن و سواد و ذوق و سلیقه میسر نیست و چاره منحصر آنست که نسخه‌های قدیمی که نزدیک به زمان شیخ بزرگوار نوشته شده و کمتر گرفتار دستبرد و تصرف نویسندگان گردیده باشد، به دست آید و مأخذ قرار داده شود.

نخستین و شاید تنها قدم صحیحی که تاکنون در این راه برداشته شده، آن است که استاد گرامی آقای عبدالعظیم قریب گرکانی برداشته‌اند که گلستانی به خط بسیار خوش، که ممکن است به قلم میرعماد معروف باشد، به دست آورده‌اند و نویسنده آن در سال ۱۰۲۱ در پایان کتاب اظهار

کرده است که از روی نسخه‌ای که در سال ۶۶۲ به دست مصنف نوشته شده استنساخ نموده است و آقای قریب از روی آن نسخه به طبع «گلستان» اقدام کرده، مقدمه‌ای محققانه در ترجمه‌ی حال شیخ سعدی و مقام بلند او در سخن‌سرایی و چگونگی احوال «گلستان» مشتمل بر تحقیقات بسیار سودمند و نیز توضیحاتی در آخر کتاب بر آن افزوده‌اند و شک نیست که این «گلستان» صحیح‌ترین نسخه‌ایست که تاکنون به چاپ رسیده و با آن مقدمه‌ی نفیس و توضیحات همیشه باید مورد استفاده دانش‌طلبان باشد.

ولیکن پس از تأمل در آن، و مطابقه با بعضی نسخه‌های کهنه‌ی دیگر، چنین به نظر می‌رسد که آن نیز کاملاً معتبر و با نسخه‌ی اصل «گلستان» نیست و نویسنده یا خود باز تصرف در عبارات شیخ را روا دانسته نسخه‌ای که از آن رونق گرفته، بلاواسطه منقول از خط شیخ نبوده و در نسخه‌های واسطه تصرفات به عمل آمده و بنابراین هنوز به یافتن نسخه‌ی صحیح «گلستان» باید چشم داشت.

در مسافرت‌هایی که من به اوجام نمودم به راهنمایی دوست دیرینه‌ی گرامی دانشمند خود آقای محمد قزوینی که مقامات علمی ایشان بر همه‌ی اهل فضل معلوم است و محتاج به شرح و بیان نیست، آگاه شدم که در کتابخانه‌ی ملی ایران، نسخه‌ای از «کلیات سعدی» موجود است که در سال ۷۶۸ نوشته شده و بالنسبه صحیح است.

این اکتشاف مشوق من شد که در امر «گلستان» به تحقیق بپردازم. آقای قزوینی لطف فرموده از آن «گلستان» برای من عکس برداشتند. در تهران هم دوستان دانش‌پرور، در این باب یاری کردند و وزارت معارف نیز مساعدت و همراهی فرمود و چندین نسخه‌ی کهنه‌ی «گلستان» به دست آمد که البته نسبت به «گلستان»‌های چاپی و نسخه‌هایی که در این سده چهارصد سال گذشته نوشته شده، صحیح‌تر بود اما هیچ‌یک مقصود را کاملاً حاصل نمی‌نمود.

عاقبت در اصفهان یک نسخه یافت شد که به ذوق خود اینجانب و به تصدیق بسیاری از اهل بصیرت، می‌توان آن را صحیح‌ترین نسخه‌ای که تاکنون به نظر آمده دانست. هزار افسوس که یک نقص و یک عیب بزرگ دارد: نقص آن اینکه در چند جا چند صفحه از آن افتاده و به این واسطه، قریب یک‌خمس از تمام «گلستان» را فاقد است. عیب آن اینکه دارندگان این کتاب هم مانند بسیاری از کتاب‌ها، مرض دخل و تصرف داشته و در بسیاری از مواضع کلمات و عبارات را تراشیده و به سلیقه‌ی خود درست کرده‌اند، یا جمله‌هایی بر آن در متن یا حاشیه افزوده‌اند. و نیز این نسخه از غلط کتابتی هم خالی نیست یعنی اغلاطی دارد که نویسنده سهواً خطا کرده است.

از این دوسه فقره عیب و نقص که بگذریم این کتاب بهترین نسخه‌های «گلستان» به نظر می‌رسد و گذشته از اغلاط کتابتی و موضوعی که در آن قلم برده شده است، و تشخیص بعضی از آنها به آسانی و بعضی به دشواری ممکن است، شاید بتوان گفت که تقریباً مطابق است با آنچه از قلم شیخ سعدی بیرون آمده است.

پس چنین به نظر رسید که اکنون می‌توان نسخه‌ای از «گلستان» تهیه کرد که نسبتاً صحیح و به قلم شیخ اجل نزدیک باشد، و جناب آقای علی اصغر حکمت وزیر معارف و اوقاف و صنایع مستظرفه که برای نشر و ترقی علم و ادب سری پرشور دارند و از هیچ اقدام و اهتمامی در این راه فروگذار نمی‌کنند، محرک اینجانب در این امر شده اسبابی که برای حصول مقصود لازم بود فراهم نردند، یعنی هر نسخه از «گلستان» که هر جا نشان داده شد به هر وسیله بود عین یا عکس آن را به دست آوردند و به اختیار اینجانب گذاشتند، علاوه بر این آقای حبیب یغمائی از اعضای با فصل رات، طرف را که دارای ذوق سلیم و طبع شاعری و عشق مفرط به کارهای ادبی می‌باشند، به دستوری اجابت گماشتند و ایشان استنساخ و عملیات مربوط به چاپ و تصحیح و کلیه زحمات را بر عهده گرفتند. در مورد مادی و معنوی این کار با اینجانب مساعدتی بسزا نمودند و از هیچ نوع همکاری دریغ نداشتند. از این رو من نظر به عشقی که به کتاب «گلستان» داشتم و اسبابی که فراهم دیدم به این کار پرد، و برای اینکه به درستی معلوم شود که در تهیه این نسخه، چه روش اختیار شده است توضیحاتی در دلی را می‌نگارم: نسخه اصفهان که وصف آن کرده آمد، اصل و متن قرار داده شد و کاملاً از آن تبعیت نمود، مگر در مواضعی که غلط بودن آن را یقین کردیم، و در این موارد تجاوز از آن را جایز ندیده و آنچه از روی نسخه‌های معتبر دیگر یافتیم، به جای آن گذاشتیم و این مواضع هم در فهرست بود: یکی آنکه غلط بودنش بر حسب املا یا عیب و نقص کلمه و عبارت آشکار بود مانند «حاضر» بجای «حاضر» و «عمر» به جای «عمر» و «مشاورالیه» به جای «مشارالیه» و «جهلت» به جای «جالت» و «مخالفت» به جای «مخافت» و امثال آن.

دیگر مواضعی که غلط بودن آنها این اندازه آشکار نیست ولیکن بر حسب سیاق عبارت و ذوق و ملاحظه وزن شعر، مخصوصاً با اتفاق یا اکثریت نسخه‌های کهنه معتبر دیگر، توانستیم مطمئن شویم که در آن نسخه، غلط واقع شده است. مانند اینکه به جای «ارکان دولت پسندیدند» نوشته شده است «ارکان دولت پسندید» و به جای «شکر نعمت بگفتم و زمین خدمت ببوسیدم» نوشته شده است «شکر خدمت بگفتم و زمین خدمت ببوسیدم» و به جای «از نیک و بد اندیشه و از کس

غم نیست» نوشته شده است «از نیک و بد و اندیشه و از کس غم نیست» و از این قبیل. مع هذا در این قسمت باز از تجاوز از متن، تامی توانستیم خودداری کردیم و ذوق و سلیقه خود را حاکم قرار ندادیم. مگر در مواردی که به نظر ما آشکار و حتم بود که نسخه اصل غلط است. با وجود این به احتیاط اینکه مبدا فهم و ذوق ما به خطا رفته باشد و برای اینکه خوانندگان از تمام آن متن کاملاً آگاه باشند و بتوانند حکومت کنند هر جا که از آن تجاوز کرده ایم، در حاشیه، نسخه اصل را به دست داده ایم و آنجا که در حاشیه حرف «ص» گذاشته شده، علامت آنست که در نسخه اصل چنان بوده و ما در آن تصرف کرده ایم.

از این موارد گذشته، تخلف از نسخه‌ای که آن را اصل قرار داده ایم جایز نشمردیم؛ هر چند گاهی نسخه‌های دیگر می‌دیدیم که به نظر بهتر می‌آمد و با آنکه بعضی از دوستان از این جهت تأسف می‌خوردند بلکه رزنش می‌کردند از شیوه خود دست برنداشتیم، زیرا بنای ما بر این نبود که «گلستان» را مطابق ذوق و سلیقه خود ترتیب دهیم و هیچ نسخه دیگر را هم نیافتیم که بیش از نسخه اصفهان لایق اعتماد باشد. تا به تعبد از آن متابعت کنیم، فقط برای اینکه خاطر خوانندگان از اختلاف نسخه‌ها مستحضر باشد و بتوانند حکومت کنند، هر جا نسخه‌ای به نظر ما بر نسخه اصل مرجح یا لااقل با آن مساوی بود، مواردی که اکثر نسخه‌های معتبر بر آن منوال دیده می‌شد - در حاشیه نسخه بدل قرار دادیم و از توسعه این نسخه بدلها هم پرهیز کردیم زیرا اختلاف نسخ به اندازه‌ای فراوان است که تعبد به زیانش بیش از فایده، و فرع زاید بر اصل می‌نمود.

و اما در قسمتهایی که نسخه اصفهان ناقص بود، به نسخه‌های که دیگر مراجعه کردیم و چون هیچیک را چنانکه اشاره شد، قابل اعتماد نام نیافتیم در موارد اختلاف به متابعت از اتفاق یا اکثر نسخ، اکتفا کردیم و ذوق و سلیقه خود را کمتر حاکم ساختیم.

حاصل اینکه کتابی را که به نظر خوانندگان می‌رسد، نسخه صحیح «گلستان»، چنان که از قلم شیخ سعدی به در آمده است معرفی نمی‌کنیم و اصلاً نمی‌دانیم به چنین آرزویی می‌توان رسید یا نه، ولیکن تصور می‌کنم نسبت به آن آرزو نزدیک شده ایم و شاید بتوان گفت آنچه از قلم شیخ در آمده، از این متن یا نسخه بدلهایی که متعرض شده ایم، بیرون نیست. مع هذا همواره باید امیدوار بود که نسخه‌های بهتر و صحیح‌تر به دست آید و هر کس ما را به چنین چیزی رهبری کند که از این پس بتوانیم این نسخه را بهبودی دهیم و تکمیل کنیم مایه امتنان، و به ادبیات فارسی خدمتی بسزا خواهد بود. چنانکه نسبت به همین متن و نسخه بدلهایی که اختیار کرده ایم، هر

کس نظر انتقادی بکند، اگر چه با تازیانه سرزنش همراه باشد، با کمال امتنان نگر بسته و با نهایت بیطرفی مورد استفاده قرار خواهیم داد و خوانندگان محترم را متوجه می‌سازیم که از اقدام به طبع این «گلستان» ما نه استفاده مادی در نظر داشتیم نه کسب شهرت و اعتبار، و فقط از راه تعشق به «گلستان» و به آرزوی رسیدن به نسخه صحیح‌تری از آن، تحمل این زحمت را بر خود هموار کردیم و بیش از خود شیخ سعدی در تصنیف کتاب، از عمر گرانیامیه بر آن خرج نمودیم و امیدواریم کسانی که «گلستان» را قابل تعشق می‌دانند و میسرشان می‌شود، شخصاً یا به یاری خود ما از اصلاح و تکمیل این نسخه برای چاپهای آینده دریغ نمایند.

در صورت ظاهر این کتاب هم تصرفی کرده‌ایم و آن این است که بر حسب معمول، اشاره به بیت و مصرع و امثال آن نکرده‌ایم زیرا اولاً یقین نیست که خود شیخ سعدی این کار را کرده و احتمال ثوی می‌رود که این اشارات را بعدها استنساخ‌کنندگان افزوده باشند و فرضاً که چنین نباشد، این اشارات زمان واجب بوده که شعر و نثر را با هم یکسره می‌نوشتند و مطالب را از هم جدا نمی‌ساختند.

دیگر اینکه در دیباچه عزالدین آمده: «سبب تألیف کتاب» و «عذر تقصیر خدمت» و «ذکر امیر کبیر» و امثال آن را، و در باب هشتم، عناوین «حکمت» و «پند» و «نصیحت» و مانند آن را حذف کردیم زیرا از تأمل و مطابقه نسخه‌های ما پدید می‌آید که این عناوین را شیخ سعدی ننوشته و اگر هم چیزی نوشته غیر از این بوده است؛ چنانچه درباره‌ی آتابک ابوبکر و پسر او که هنگام تصنیف کتاب زنده بوده‌اند و سعدی «گلستان» را بدین نام ایشان روشح ساخته است «رحمة الله علیه» و مانند آن نوشته‌اند و در نسخه بسیار کهنه‌ای که ماسفاله، یک ورق بیشتر از آن باقی نمانده بود، در جایی که معمولاً «سبب تألیف کتاب» عنوان کرده‌اند، چنین دیده شد: «پند از پیشیمانی خوردن از دنیا» و در هر حال چون این عنوانها اهمیت و فایده ندارد و عیناً از قلم شیخ نیست، حذف آنها را سزاوارتر دانستیم.

اینکه چند کلمه هم از نسخه‌های مهم که در دست داشته‌ایم و دوستانی نه در این باب مساعدت کرده‌اند می‌نگاریم:

نسخه اصفهان که متن این «گلستان» قرار داده شده متعلق بود به آقای ابوالحسن بزرگزاد و ایشان بی‌مضایقه، نسخه نفیس خود را مدتی مدید به ما تفویض کردند و توفیق یافتن ما در تنظیم این کتاب به مساعدت ایشان آسان گردید.

پس از نسخه آقای بزرگزاد، نسخه‌ای که از همه صحیح‌تر به نظر می‌آمد، متعلق بود به آقای

مجدالدین نصیری که به قاعده، در مائه هشتم نوشته شده باشد. ولیکن متأسفانه آن نسخه نیز مانند نسخه اصفهان، هم ناقص بود هم دستخوش تصرف و تحریف شده و بسیاری از کلمات و عبارات آن را تراشیده و عوض کرده‌اند.

پس از آن، بهترین نسخه آن بود که از روی نسخه کتابخانه ملی پاریس عکس برداشته شده و پیش از این مذکور داشتیم.

آقای صادق انصاری، عضو وزارت معارف هم یک نسخه کلیات خطی به اختیار ما گذاشتند که در ۷۹۴ نوشته شده و با اینکه ناقص و مغلوط بود، از آن استفاده کردیم.

نسخه‌ای که در کتابخانه سلطنتی به خط بسیار خوش و تذهیب عالی و جلد گرانبها موجود است و رقم یاقوت مستعصمی دارد نیز مورد استفاده گردیده است و در چگونگی این نسخه تحقیقاتی هست که چون مفصل می‌رود به موقع مناسب‌تری محول می‌نماییم.

آقای اسمعیل امیرحیی که در عشقان گلستانند و در مراجعه به نسخ قدیم اهتمام بسیار ورزیده‌اند، راهنمایی‌ها کرده است. «گلستان» که بالنسبه کهنه و صحیح بود نیز به اختیار ما گذاشتند.

در ضمن اینکه مشغول تهیه این نسخه هستیم، آگاهی حاصل شد که دو نسخه از «گلستان» در لندن موجود است بسیار کهنه، و ممکن است مورد استفاده باشد. برای اینکه عمل خود را تکمیل کرده باشیم، دستور عکس‌اندازی از آن دو نسخه هم داده شد و مقارن اتمام کتاب آن عکسها رسید.

یکی از آن دو نسخه در سال ۷۲۰ نوشته شده و متعلق به لرد نیوینگتون انگلیسی بوده و جزء متروکات او می‌باشد. نسخه دیگر در سال ۷۲۸ نوشته شده و متعلق به کتابخانه اداره هند است. مشاهده این هر دو نسخه، عقیده‌ای را که در صدر این مقدمه اظهار داشتیم که «گلستان» از اوایل امر دستخوش تصرفات گردیده، تأیید کرد، زیرا هر چند اولی کمتر از سی سال و دومی کمتر از چهل سال پس از وفات شیخ سعدی نوشته شده، آن هر دو گذشته از غلطها و سهوهای کتابتی، با آنکه فقط هشت سال از یکدیگر فاصله دارند، با هم و با نسخه‌های کهنه دیگر اختلافاتی دارند که جز تحریف و تصرف عمدی، محمل دیگر بر نمی‌دارد.

در هر حال، نسخه لرد گرینوی از نسخ «گلستان» که تاریخ کتابتش معلوم است، کهنه‌ترین نسخه‌ای است که تاکنون به نظر اینجانب رسیده و هر چند نه خالی از غلط کتابتی است و نه اطمینان می‌توان داشت که از تحریف و تصرف عمدی مبری بوده باشد، از جهت نزدیک بودن به

قلم شیخ سعدی، تقریباً در عرض نسخه آقای بزرگزار است و بنابراین از اختلافاتی که با این نسخه دارد، آنچه را قابل توجه دانستیم متعرض شدیم.

نسخه کتابخانه هند، با آنکه یکی از قدیمترین نسخه‌هاست، این حیثیت را ندارد و از آن کمتر استفاده کردیم و چون این هر دو نسخه موقعی به دست ما آمد که چاپ کتاب نزدیک به اتمام بود؛ نسخه بدلهایی را که از این دو کتاب اختیار کردیم جداگانه به آخر کتاب ضمیمه نمودیم تا مورد استفاده عموم گردد. و اگر این کتاب به تجدید طبع رسید آن اختلافات را هم در پاورقی به نسخه بدلهای دیگر ملحق خواهیم ساخت. از نسخه بدلهایی که اختیار کرده‌ایم، هر کدام در نسخه‌های متعدد یافت شده، ذکر مأخذ آنها را لازم ندانستیم. و در آنچه اختصاص به نسخه کتابخانه سلطنتی «شاه» علامت «س» گذاشتیم. و در آنها که نسخه پاریس در آن منفرد بود علامت «پا» گذاشتیم. و در نسخه‌های دیگر و جوهی که اختصاصی و قابل تعرض باشد نیافتیم.

چون منظور ما از نظای این نسخه فقط نزدیک شدن به حقیقت «گلستان» بود و به صورت چندان توجه نداشتیم، در رسم الخط اهتمامی نرزدیدیم و هر چه امروز معمول است به کار بردیم و البته اهل فضل می‌دانند که در کتابهای فارسی در مائه هفتم و هشتم میان دال و ذال تفاوت می‌گذاشتند و «پ» و «چ» را با «ب» و «پ» یدسان، و «که» و «چه» را «کی» و «چی» می‌نوشتند و بعضی شیوه‌های دیگر از این قبیل در تحریر داشتند که به شرح آنها حاجت نیست. چیزی که قابل ذکر می‌دانیم این است که در نسخه اصفهان «توان» همه جا «تونگر» نوشته شده، چنانکه نمی‌توان ساقط بودن الف را بر غفلت و غلط کتابتی حمل نمود.

دیگر اینکه کاتب در کلماتی مانند «هوی» و «مجری» و «سم الخط عربی نشده و «هوا» و «مجر» نوشته است. چون کتاب فارسی است، این روش را بر عیبه بسته پیروی کردیم. و چون این نسخه متن کتاب ما قرار داده شده یک صفحه از آن را عکس انداخته، عیناً به این مقدمه ملحق ساختیم و تکمیل آگاهی را می‌گوییم که آن نسخه به صورت این است.

به توضیح مشکلات و ایراد تحقیقات و تنظیم فهرستها و مانند آن نیز دست نبردیم؛ چه منظور ما تنظیم متن «گلستان» بود و بس و آن کارها را، که البته مفید و لازم است، دیگران بهتر از ما کرده و خواهند کرد.

فقط از آقای یغمایی خواهش کردیم تحمل زحمت نموده فهرستی از اسامی اعلام که در «گلستان» مذکور است، ترتیب دادند و آن را به آخر کتاب ملحق ساختیم.

در خاتمه برای ادای حق می‌نگاریم که سپاسگزاری ما در انجام این امر، که شاید خدمتی به

ادبیات ایران باشد، اول به جناب آقای وزیر معارف است که در واقع مؤسس شدند و اسباب فراهم کردند، سپس نسبت به بزرگوارانی که اسم بردیم و به تسلیم نسخه‌های خود ما را در این کار یاری نمودند.

محمد علی فروغی

اول اردیبهشت ماه جلالی ۱۳۵۶ مطابق ۱۳۱۶ شمسی

www.ketab.ir